

EVLIYA ÇELEBİ'NİN GÖZÜNDEN OSMANLI TOPLUMUNDA ÇOCUKLAR

Arş. Gör. Dr. Ümran KARADENİZ*

Öz

Bu çalışmada, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi esas alınarak Osmanlı coğrafyasında çocukların yaşamı üzerine değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır. Osmanlı tarihini birçok açıdan aydınlatan Seyahatnâme, farklı bölgelerde yaşayan çocukların eğitimi, terbiyesi, oyunları ve eğlenceleri hakkında da bilgi vermektedir. Bu bilgiler, diğer mevsuk kaynaklarla mukayeseli olarak incelendiğinde Osmanlı'da çocukluk algısı hakkında kıymetli verilere ulaşılmaktadır. Osmanlı toplumunda çocukların tarihi üzerine yapılan çalışmaların önemli ölçüde Tanzimat sonrasına ilişkin olduğu göz önüne alındığında bu çalışma ile Erken Modern dönem Osmanlı çocukluk tarihine kısmen de olsa katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Çocuk, Evliya Çelebi, Seyahatname.

Children In Ottoman Society From Evliya Çelebi's Vision

Abstract

In this study, we try to evaluate the life of children in Ottoman geography based on Evliya Celebi's Seyahatname. Some information is provided about the education, upbringing, games, and entertainment of children living in different regions in the Seyahatname, which illuminates Ottoman history in many ways. Valuable knowledge about childhood perception in the Ottoman Empire is obtained when this information is examined in comparison with archival documents and literature. Taking into consideration that the studies regarding the history of children in Ottoman society are largely about the post-Tanzimat period, we aim to contribute, at least in part, to Ottoman childhood history in the Early Modern period with this study.

Keywords: Ottoman, Child, Evliya Celebi, Travelogue.

Geliş Tarihi: 15 Ekim 2021 - Kabul Tarihi: 10 Ocak 2022.

Atf Bilgisi: Ümran Karadeniz, "Evliya Çelebi'nin Gözünden Osmanlı Toplumunda Çocuklar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 256, İstanbul 2022, s. 217-238.

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, umran.karadeniz@cbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4968-9876.

Giriş

Sosyal tarih çalışmalarının vazgeçilmez kaynakları arasında yer alan seyahatnameler, seyyahların muhtelif sebeplerle yaptıkları seyahatler sırasında buldukları yerler hakkında malumat verdikleri eserlerdir. Seyahatnameler, coğrafya ve tarih hususunda ihtiva ettikleri bilgilerin ötesinde farklı bölgelerde yaşayan halklar, yönetim anlayışları, dinleri ve kültürleri hakkında kıymetli bilgiler sunmaktadır.¹ Bunun yanında seyahatname yazarlarının, buldukları coğrafyalarda tesadüf ettikleri farklı kültürleri ve yaşam tarzlarını aktarırken kimi zaman mübalağalı anlatımlarda buldukları görülmektedir.² Bu durum, seyahatnamelerde bulunan bilgilerin başka kaynaklarla mukayeseli olarak dikkatle kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu tarzda yazılmış eserler arasında Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinin ayrı bir öneme sahip olduğu bilinmektedir.³ Hayatının büyük bir kısmını seyahat ile geçiren Evliya Çelebi, on ciltlik eserini tekdüze bir seyahat anlatısı olarak kaleme almamış; şehirlerin fiziki görünümünü ve yerel kültür öğelerinin yanında katıldığı savaşları, dönemin siyasi olaylarını, eğitim kurumlarını, kullanılan dilleri ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bu bakımdan coğrafya, tarih, iktisat, etnografya, filoloji, sosyoloji ve sanat tarihi gibi birçok bilim dalını ilgilendiren oldukça kıymetli bir eser ortaya koymuştur.⁴

Klasik dönem Osmanlı toplumunda çocukların yaşamları üzerine yapılan araştırmalarda, arşiv belgeleri ile fetva mecmuaları, çocukların terbiyesi ile

¹ Türk edebiyatında, yolculuğu esas alan seyahatnameler dışında esaretnameler, sergüzeştname-ler, ruznameler ve sefaretnameler gibi farklı türde yazılmış eserler de seyahatname başlığı altında incelenmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Menderes Coşkun, "Seyahatnâme-Türk Edebiya-tı", *TDVİA*, Cilt:XXXVII, İstanbul 2009, s. 13-16.

² Batı'da yapılan araştırmalar, meşhur olan bazı seyahatnamelerin, kısmen ya da tamamen yazar-larının kütüphanesinde mevcut olan kitaplardan edindikleri muhayyile ve ifade gücü ile yazdık-larını ortaya çıkarmıştır. Coşkun, *a.e.*, s. 13.

³ Erhan Afyoncu, *Seyahatnâme*'nin dünya tarihinde eşine rastlanmayacak derecede mü-him ve Osmanlı Devleti'nin her alanına ışık tutan bir eser olduğunu söylemektedir. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 68.

⁴ Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi* ışığında yapılan mütenevvi çalışmalar bu hususu kanıtlar ni-teliktedir. M. Cavid Baysun, "Evliya Çelebi'ye Dair Notlar", *TM*, Sayı: 12, 1955, s. 257-264; Martin Van Bruinessen - H. Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakir'de*, Trc. T. Güney, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2003; R. Dankoff, *Evliya Çelebi in Bitlis*, Leiden 1990; Nejat Göyünç, "Evliya Çelebi'nin Mardin ve Yöresi Hakkında Yazdıkları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988, s. 225-227; Feridun Emecen, "Evliya Çelebi'nin Manisa'ya Dair Verdiği Bilgilerin Değeri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988, s. 215-223; G. Bayerle, "Hungarian History According to Evliya Çele-bi", *JTS*, VIII, 1984, s. 21-24; Mustafa İsen, "Edebiyat Tarihimizin Kaynaklarından Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988, s. 229-233; Musa Duman, "Evliya Çelebi'de Deyişler, Atasözler ve Deyimler", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012, s. 361-364; Musa Duman, "Evliya Çelebi'de Halk Etimolojisi", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012, s. 368-371; R. Dankoff, "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı", *Türkler*, Cilt: X, Trc. N. Uslu, Nşr. H. C. Güzel v.dğr., Ankara 2002, s. 268-291; Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1977; Arif Bilgin, "Evliya'nın Seyahat Evreninde Para", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012, s. 406-409; Mehmet Akman, "Bir Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012, s. 402-405.

ilgili ahlak kitapları⁵ ve mahkeme kayıtları ana kaynak niteliğindedir.⁶ Bu kaynaklar arasında bilhassa mahkeme kayıtları günlük hayatta çocukların durumunu açıkça ortaya koymaları bakımından ayrı bir yere sahiptir. Seyahatnamelerde ise çocuklara dair verilen bilgiler genellikle kısıtlı ve dağınık vaziyettedir. Evliya Çelebi de eserinde kendi çocukluk dönemi⁷ ve gezip gördüğü yerlerde bulunan çocuklar hakkında farklı bilgiler vermiştir. Ancak çocuklar için ayrı bir başlık oluşturmayan Evliya Çelebi'nin bu konuda verdiği bilgiler de birbirinden bağımsız ve kopuktur. Fakat bu bilgiler muntazam bir surette bir araya getirildiğinde XVII. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde bulunan çocukların eğitimi, terbiyesi, oyun ve eğlence anlayışları gibi hususlar açıklığa kavuşmaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı toplumunda çocukların yaşamlarına dair Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu malumat, diğer kaynakların ışığında tetkik edilerek XVII. yüzyılın ikinci yarısında çocukların durumu incelenmeye çalışılacaktır.

1. Seyahatnâme'de Çocuk Terbiyesi ve Çocuklara Yönelik Şiddet Olayları

Eğitim ilk olarak ailede başlayıp eğitim kurumları ve çevrenin etkisiyle birlikte yaşam boyu devam etmektedir. Din ve ahlak konusundaki ilk bilgi ve davranışlarını aileden öğrenen çocuklar, bu süreçte ailenin farklı yaklaşımları ile karşılaşmaktadırlar. Bu bağlamda *Seyahatnâme*'deki bilgiler dikkate alındığında Osmanlı toplumunda Abaza ailelerin geleneksel olarak çocuk eğitiminde farklı bir yöntem benimsedikleri görülmektedir. Evliya Çelebi, İstanbul'da Tophane'de yaşayan Abazaların, çocukları henüz bir-iki yaşındayken “Şehir oğlanı olmasın, kul oğlu olup satılıp devletli olsun” ve “Evlâtlarımız şehir oğlanı olup yergin olmasın ve gurbet çekip yiğit olsun” diyerek her sene süt anneye verip⁸ gemilerle Abaza memleketine gönderdiklerini, on-on beş yaşına ulaştıklarında ise İstanbul'a getirip saraya hediye ettiklerini yahut sattıklarını

⁵ Klasik dönemde Osmanlı çocuklarının eğitimi ahlak kitapları üzerinden inceleyen çalışma için bkz. Hatice Toksöz, “Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. H. Şahin - N. Şafak, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2012, s. 53-94.

⁶ Bu kaynakların yanında çocukların tarihine ışık tutan mersiyeler ve mezar taşları gibi farklı kaynaklar da bulunmaktadır. Bu anlamda Osmanlı çocuk tarihi çalışmalarında kaynaklar ile konunun sorunları ve sınırları üzerine bir değerlendirme için bkz. Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 26-31. Osmanlı çocuk tarihi üzerine genel bir bibliyografya çalışması için bkz. Zafer Çınar, “Osmanlı Çocuk Tarihine Dair Genel Açıklamalı Bibliyografya”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. H. Şahin - N. Şafak, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2012, s. 207-243.

⁷ Evliya Çelebi, kendi doğumu ve çocukluğu hakkında malumat vermeyi de ihmal etmemiştir. Babasından ya da onun arkadaşlarından macera dolu ve etkileyici kahramanlık hikâyeleri dinleyerek büyümüş, bu hikâye ve hatıralar onda seyahat ve gaza tutkusunu beslemiştir. Nitekim seyahat güzergâhını büyük ölçüde katılmış olduğu seferler belirlemiştir; *Seyahatnâme*'nin önemli bir kısmında ise savaş hikâyeleri yer almıştır. Mehmet Yaşar Ertaş, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gaza”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, 2012, s. 80.

⁸ Osmanlı toplumunda çocuklarını emziremeyen ya da emzirmeyi tercih etmeyen annelerin yerini varlıklı aileler için sütanneler dolduruyordu. Sütannelere neden ihtiyaç duyulduğu konusu ve bu konunun mahkemelere yansıyan örnekleri hakkında bkz. Araz, *a.e.*, s. 40-50.

söylemektedir.⁹ Nitekim dönemin veziriazamı Melek Ahmed Paşa da bu suretle Abaza diyarına gönderilmiş; döndükten sonra Sultan I. Ahmed'e hediye edilmiştir.¹⁰ Burada Abaza ailelerin temel gayesinin çocuklarının toplumda statü sahibi olup önemli bir mevkiye ulaşmalarını sağlamak olduğu açıkça görülmektedir.

Ailelerin toplumsal konumları şüphesiz çocukların yaşamını da etkilemektedir. Günümüzde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da mevcut olan dilencilerin, çocuklarını da bu yönde eğittiği ve çok küçük yaşlardan itibaren onları dilendirmeye başladığı anlaşılmaktadır.¹¹ Şebinkarahisar'da dilenci bir baba-oğula rastlayan Evliya Çelebi, tahminen 8-9 yaşında olan küçük çocuk için babasının sadaka istediğini söyler.¹² XVII. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden Batılı seyyahlar ise Osmanlı toplumunda ihtiyaç sahiplerine ve fakirlere sadaka verme âdeti ile bağlantılı olarak dilencilik yaygın olmadığını belirtmektedirler.¹³ Evliya Çelebi ise aynı dönemde İstanbul'da dilenci esnafı bünyesinde yedi bin dilencinin bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Bunun yanında Evliya Çelebi'nin Şebinkarahisar'da rastladığı dilenci baba-oğul, Osmanlı'da muhtemelen yoğunluğu İstanbul ile aynı olmamakla birlikte farklı bölgelerde, dilencilerin mevcut olduğunu ve çocukları bu maksatla kullandıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Çocuk terbiyesinde en sık rastlanan olumsuz yaklaşımlar ise azarlama, bağırma ve dayaktır. Yüzyıllardır var olduğu bilinen bu tarz terbiye yönteminin Osmanlı toplumunda aileler tarafından da uygulandığı görülmektedir.¹⁵ Nitekim Evliya Çelebi, farklı bölgelerde çocuklara karşı uygulanan şiddet olaylarına tanık olmuştur. Kimi zaman bu durumu ayıplarken bazen de *garip seyirlikler* olarak ifade etmiştir. Ancak bunun ötesinde namusla ilişkilendirmek suretiyle hak verdiği şiddet olaylarına da değinmiştir.

⁹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 407; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 6. Kitap, İstanbul 2010, s. 172.

¹⁰ Fikret Sarıcaoğlu, "Melek Ahmed Paşa", *TDVİA*, Cilt: XXIX, Ankara 2004, s. 42-44.

¹¹ Osmanlı toplumunda dilenciler genellikle İstanbul özelinde incelenmiştir. Bu konuda örnek çalışmalar için bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, "400 Sene Evvel İstanbul Dilencileri" *Yedigün Dergisi*, Sayı: 161, 1936, s. 16-17; İbrahim Hakkı Konyalı, "Tarihte İstanbul Dilencileri", *Tarih Hazinesi Dergisi*, Sayı: VIII, 1951, s. 353-362; Nadir Özbek, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 64, 1999, s. 34-43; Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Başkenti'nde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", *OTAM*, Sayı: 20, 2006, s. 81-104.

¹² Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 2. Kitap, İstanbul 2008, s. 465.

¹³ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 344; Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. N. Yıldız, İstanbul 1978, s. 125.

¹⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 484.

¹⁵ *BOA*, MŞH.ŞSC.d., nr. 6544, sayfa no: 88 (14 Zilkade 1075/29 Mayıs 1665). Manisa Zeytuncük mahallesinden Aişe hatunun biri on, diğeri sekiz yaşında olan kızları üvey babalarının uyguladığı ağır şiddete maruz kalmışlardır. Bu şiddet vakalarının her zaman bu kadar ağır sonuçlanmadığı bir gerçektir. Neticede mahkemede dava konusu olmasını gerektirecek olayların bu sicillerde yer aldığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Evliya Çelebi *garip seyirlik* olarak tanımladığı, çocuklara atılan dayağın bir örneğine Mostar'da rastlamıştır. Bu şehirde Neretva Nehri'nden su çekmek için zincirli çarklar bulunduğu ve genellikle çocukların da su çekme bahanesiyle bu çarklarda eğlendiklerinden bahseden Evliya Çelebi, çocukların bu eğlenceleri nedeniyle ustalarından dayak yediğine tanık olmuştur.¹⁶ Bu dayakları, çocuklara zarar vermekten ziyade yaramazlık yapmalarını için korkutmak adına uygulanan küçük çaplı şiddet olayları olarak değerlendirilmek mümkündür.

Balkan coğrafyasında Sombor¹⁷ şehrinde şahit olduğu bir olay ise çocukların sadece aile içinde değil yöre halkı tarafından da himaye edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Evliya Çelebi, Mütedeyyin Paşa Camii'nde bulunduğu sırada bir erkek çocuğunun oyun oynarken babasının "Niçin cemaat huzurunda edepsizlik edip oynarsın?" diyerek tokat atıp yere düşürdüğünü görür. Oradakiler ise çocuğun bu halini görünce babasına "Bu oğlanı niçin böyle tokatla halk arasında vurup haysiyetini yerlere serdin." deyince, baba ise "Terbiyesi için, Allah sevgisi için dövdüm." diyerek şu beyti okur:

"Babası döğse oğlunu mahaldir
Oğul cândan durur derler meseldir."

Nihayet çocuğun babası, "Bu benim oğlum, döverim, severim, sizin neyiniz?" diye sorunca bölge halkı oldukça manidar bir cevap verir:

"Senin ciğerpare evlâdın, bizim serhaddimizin gözünün nuru bir gazi yiğit olacaktır. Birkaç yıl sonra kâfirlerden intikam alacaktır. Şimdi tokat ile gözünü korkutursan, yarın da bugün de kâfirin şeşper, balta ve külüngünden korkup kâfirle dövüşemez ya! Serhaddimiz oğlanlarını böyle dövmemek gerekir."

Bu sözlerle babaya ders veren ahali çocuğun da gönlünü alır.¹⁸ Bu olay, çocukların yaşamları üzerinde çevrenin etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Evliya Çelebi'nin şahit olduğu bir diğer vaka ise sefer güzergâhı üzerinde vuku bulmuştur. 1659 senesinde Anadolu'da Celali isyanları nedeniyle sefere giden Osmanlı ordusunun yol üzerinde konakladıkları Topyeri menziline cellatlardan birinin bölgedeki küçük bir erkek çocuğuna zorbalık yaptığı görülmektedir. Ağlayarak ordudaki çadırlardan birine gelen küçük çocuk, bir adamın elindeki kiraz sepetini alıp gittiğini, kendisinin ise ardi sıra çadırına kadar gidip kirazların parasını istediğini söylemiştir. Ancak adam para vermediği gibi çocuğu dövüp kafasını yarmıştır. Bu durum padişaha arz edilince durum araştırılmış ve zorbalık yapan adamın cellatlardan

¹⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 632-633.

¹⁷ Günümüzde Sırbistan sınırları içinde yer alan Batı Bačka bölgesinin idari merkezi olan şehirdir. XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Sombor'un II. Dünya Savaşı'na kadar olan kısa tarihi ve bu süreçte hizmet veren ünlü doktorları hakkında geniş bilgi için bkz. A. Kobilarov - V. Sakaç, "Famous Medical Doctors of Sombor in Its History Until the World War II", *Archive of Oncology*, Cilt: 18, Sayı: 4, 2010, s. 115-119.

¹⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 7. Kitap, İstanbul 2011, s. 309.

biri olduğu anlaşılmıştır. Neticede padişahın emriyle çadır önünde celladın boynu vurulmuştur.¹⁹

Evliya Çelebi, Diyarbakır, Van ve Mısır ziyaretlerini anlattığı kısımlarda bu bölgelerde yaşayan halkların *namus ehli* ve *pak-mezhep* olduklarından bahsetmektedir. Nitekim verdiği bilgilere göre namus gereği Diyarbakır sokaklarında küçük kız çocuklarının dolaşmasına izin verilmez, şayet sokakta bir kız çocuğu görülürse ya katledilir ya da çocuğun babası cezalandırılırdı.²⁰ Bu namus anlayışının belli bölgelere özgü olup²¹ Osmanlı coğrafyasında yaygın olarak kabul görmediği anlaşılmaktadır. Ancak Evliya Çelebi'nin namus adına uygulanan öldürme ve eve kapatma gibi cezaları yadırgamadan ve sorgulamadan *namus ehli* insanlara mahsus davranışlar olarak kabul etmesi de dikkat çekmektedir. Bir kız çocuğunun iffetini korumak adına sokağa çıkışını yasaklayan ve aksi durumda ölmesini uygun gören zihniyeti açıklamak dönemin şartları içinde dahi hayli zor görünmektedir.

2. Seyahatnâme'de Okul Eğitimi

Evliya Çelebi gezdiği yerlerde bulunan mekteplere genellikle ayrı bir başlık açmış, mektep sayısından ve öğrencilerinin özelliklerinden bahsetmiştir. Bu veriler, Osmanlı topraklarında, söz konusu dönemde eğitimde erişilebilirlik, yaygınlık ve eğitim alanları gibi hususların bölgeler arası karşılaştırmalı olarak incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Eğitim kurumları arasında sıbyan (çocuk) mekteplerinden bahseden Evliya Çelebi,²² sıbyan mekteplerini genellikle *ebced okuyan/hece okuyan*²³ *küçük çocukların öğrenim yerleri*²⁴ ya da *Kur'an öğretme evleri*²⁵ olarak tanımlamaktadır. Nitekim bu mekteplerde temel olarak Kur'an okuma eğitimi²⁶ verildiği bilinmektedir.²⁷ Ancak bölgeler arası eğitim programlarında farklılıklar oldu-

¹⁹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 5. Kitap, İstanbul 2010, s. 371.

²⁰ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 4. Kitap, İstanbul 2010, s. 72.

²¹ Geleneksel toplumlarda sıklıkla görülen namus cinayetleri üzerine mütenevvi çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Türkiye'de namus olgusu ve namus cinayetleri hakkında bkz. Mehtap Hamzaoğlu - Emrah Konuralp, "Geleneksel Toplumlarda Namus Olgusu ve Namus Cinayeti: Türkiye Örneği", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 18, 2019, s. 51-65.

²² Evliya Çelebi, darülkurra ve darülhadislerden de bahsetmektedir. Ancak burada belli yaş altı çocuklar konu alındığından bu eğitim kurumları makalenin dışında bırakılmıştır.

²³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 3. Kitap, s. 259, 273; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 175, 465, 729; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 205, 313, 536, 549, 612.

²⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 2. Kitap, s. 107.

²⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 2. Kitap, s. 286.

²⁶ Aileler çocuklarını mektebe gönderirken Kur'an okumayı, namaz kılmayı, peygamberlerin hayatını ve temel fıkah bilgilerini öğrenmelerini istiyorlardı. Nitekim Batılı gözlemciler de Osmanlı mekteplerini "*Kur'an okulları*" olarak nitelendiriyorlardı. Araz, *a.e.*, s. 123-124.

²⁷ Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde sıbyan mekteplerinde çocuklara Kur'an okuma ve bazı ilmihal bilgileri öğretilmekteydi. Cahit Baltacı, "Mektep-2", *TDVİA*, Cilt: XXIX, Ankara 2004, s. 6-7. Bir mahalle veya köydeki çocukların ne kadarının mekteplere devam ettikleri, yılın hangi dönemlerini burada geçirdikleri ve mekteplere kaç yıl devam ettikleri gibi doğrudan çocuklarla alakalı olan hususlar hakkında hâlâ az şey bilinmektedir. Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity, Aleppo in the Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York 1989, s. 222-223'ten aktaran Araz, *a.e.*, s. 107.

ğu görülür. Nitekim Van'da bulunan mekteplerde çocukların Farsça ders gördükleri anlaşılmaktadır.²⁸ Van'daki çocukların tabiatlarının şiir söylemeye ve Farsça konuşmaya meyilli olduklarını ifade eden Evliya Çelebi, yerel konuşma dilinde Doğuya özgü bir dille "şark lisanı üzere" güzel konuştuklarından bahsetmektedir.²⁹ *Divân-ı Hâfız'ı*, *Gülîstan* ve *Bostân'ı*, *Divân-ı Fuzûlî* ve *Divân-ı Sâ'ib'i* ezbere okuyan Bitlis'teki çocukların da daha ziyade Farsça eserlerle ilgili oldukları, Arapça kitaplar konusunda ve Kur'an-ı Kerim'i ezberlemede ise o derece iyi olmadıkları belirtilmektedir.³⁰ Manisa'da ise üç bin Kur'an hafızı olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, şehir halkının zeki olup birçoğunun *Muhammediyye*³¹ kitabını da ezbere bildiğini ifade etmektedir.³² Bağdatlı çocukların da Farsça, edebiyat ve şiire ilgi duyduklarını söyleyen Evliya Çelebi, bu nedenle Bağdat'ta sayısız şair ve yazar olduğunu anlatmaktadır.³³ Osmanlı'nın Balkan toprakları üzerinde bulunan Peçoy³⁴ ve Öziçe³⁵ şehirlerinde de çocukların şiir okumaya düşkün olup çok sayıda şiiri ezbere bildikleri anlaşılmaktadır.³⁶

Sıbyan mekteplerinden bahsederken fazla ayrıntı vermeyen Evliya Çelebi, Mısır'daki sıbyan mekteplerini anlattığı kısımda, genellikle mekteplerde tiz sesli minicik çocukların birbirlerine karşılıklı olarak hicaz, segâh ve hüseyinî makamlarında art arda ezanlar okuduklarını belirtir. 40-50 kişilik gruplar halinde ezan okuyan bu çocukların, ezan fasıllarının bir saat sürdüğünü ve başka memleketlerde böyle ezan okunmadığını hayranlıkla ifade etmektedir. Yine Mısır'a özgü olarak namazdan sonra bütün çocukların bir araya toplanıp Mülk suresini okuduklarını, ardından salavat getirip sevabını hayır sahibine bağışladıklarını anlatmaktadır.³⁷

Buraya kadar anlatılanlar dikkate alındığında Osmanlı toplumunda eğitimin ezber ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ezberleme faaliyetinin yalnızca Kur'an için geçerli olmayıp farklı kitaplar ve şiirleri ezber bilmenin de bu dönem Osmanlı toplumunda muteber sayıldığı görülmektedir. Nitekim Evliya Çelebi, Lofça'da bulunan mekteplerdeki çocukların kavrayışlarının

²⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 264.

²⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 272.

³⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 175.

³¹ Yazıcıoğlu Mehmed tarafından yazılan *Muhammediyye*, Osmanlı tasavvuf kültürünün oluşmasına katkı sağlamış manzum bir eserdir. Samimi ve akıcı üslubu sayesinde geniş halk kitleleri üzerinde önemli bir etki bırakan *Muhammediyye*, Osmanlı din eğitiminde önemli eserlerden biri haline gelmiş ve dinî törenlerde mevlid gibi okunmuştur. Mustafa İsmet Uzun, "Muhammediyye", *TDVİA*, Cilt: XXX, İstanbul 2005, s. 586-587.

³² Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 9. Kitap, İstanbul 2011, s. 82.

³³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 581.

³⁴ Osmanlı döneminde Peçoy/Peçuy olarak adlandırılan şehir, günümüzde Macaristan'da yer alan Pécs şehridir. Sándor Rapp, "Peçuy", *TDVİA*, Cilt: XXXIV, İstanbul 2007, s. 214-216.

³⁵ Öziçe, günümüzde Sırbistan sınırları içinde Belgrad'ın güneybatısında yer alan tarihi bir şehirdir. Machiel Kiel, "Öziçe", *TDVİA*, Cilt: XXXIV, İstanbul 2007, s. 127-129.

³⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 258, 537.

³⁷ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 10. Kitap, İstanbul 2011, s. 258.

güçlü olduğunu anlattığı kısımda “bir kere duyduklarını ezberlerler” şeklinde açıklama yaparak onları övmektedir. Benzer şekilde Kefe’deki çocukların da akıllı ve zeki oluşlarını çokça kitap ezberlemiş olmalarıyla ilişkilendirmektedir.³⁸ Tebriz’de bulunan sıbyan mekteplerini zikrederken Evliya Çelebi, Kur’an hafızı ve *Muhammediyye* kitabını ezberlemiş olan yedi yüzden fazla erkek çocuğun bulunduğunu özellikle belirtmiştir.³⁹ Kastamonu’da hem kız hem de erkek çocuklarının Muhammediyye hafızı oldukları,⁴⁰ Tokat’ta ise Muhammediyye’nin yanı sıra *Envârü’l-âşıkîn*⁴¹ adlı eserin de halk arasında ezbere bilindiği ifade edilmektedir.⁴² Peçoy şehrindeki çocukların hafızalarını “bu serhatlerde benzeri yoktur” diye öven Evliya Çelebi, bunların ancak Anadolu’da Kastamonu şehrindeki çocuklarla kıyaslanabileceğini söyler.⁴³ Bu vesile ile Kastamonu’daki çocukları da öven Evliya Çelebi, dönemin öğrenci değerlendirme standardını “güçlü hafıza” ile ilişkilendirmekte ve bu durumu bölgeler arasında yaptığı karşılaştırmalar ile ele almaktadır. Bunun yanında Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiler doğrultusunda mekteplerde genel olarak verilen temel Kur’an bilgisinin ötesinde farklı coğrafyalarda eğitimin değişiklik gösterdiği, kimi bölgelerde Farsça’nın kiminde ise Arapça’nın etkin olduğu ve bazı bölgelerde ise Kur’an hafızlığından ziyade şiir ve edebiyata meyledildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı toplumunda tüm çocukların mektebe gittiğini ve eğitim aldığını söylemek mümkün değildir. Nitekim *Seyahatnâme*’de verilen bilgilerden bazı erkek çocukların eğitim ile ilgilenmediği tespit edilmektedir. Kimisi daha ziyade silaha meraklı, asma, kesme, vurup ve kapma gibi faaliyetlerle ilgilenen yiğitliğe hevesli çocuklardır.⁴⁴ Bu tip çocukların, Osmanlı’nın yoğun olarak sefer düzenlediği Balkan coğrafyasında bulunan Eğri, Kanije ve Hersek’te yaşamış olmaları tesadüf olarak görülemez. Nihayet Lipova’nın serhat şehri olması nedeniyle buradaki gençlerin yağma seferlerine gitmeye hevesli oldukları görülmektedir.⁴⁵ Evliya Çelebi ayrıca Hersek’te bazı gençlerin 40-50 kişilik gruplar halinde daima düşmana karşı savaştıkları bilgisini vermektedir.⁴⁶ Bu faaliyetler, küçük yaşlardan itibaren çocukların askerî eğitiminin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu durum, yaşanan toprakların stratejik konumlarının çocukların eğitim tercihleri üzerindeki etkisini de açıkça gös-

³⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 205; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 7. Kitap, s. 577.

³⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 2. Kitap, s. 567-568.

⁴⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 432.

⁴¹ Ahmed Bican tarafından XV. yüzyılda kaleme alınmış olan eser, Anadolu’da Türkler arasında Müslümanlığın şekillenmesine etki etmiş dini ve didatik bir eserdir. Yazıldığı tarihten itibaren Müslüman Türkler tarafından heyecanla okunmuş ve evlerdeki dini kitaplar arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Mustafa İsmet Uzun, “Envârü’l-âşıkîn”, *TDVİA*, Cilt: XI, İstanbul 1995, s. 258-260.

⁴² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 91.

⁴³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 258.

⁴⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 542; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 562, 697; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 7. Kitap, s. 149.

⁴⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 542.

⁴⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 562.

termektedir. Bunun yanı sıra aynı coğrafyada yaşayan bazı erkek çocukları ise kendi heveslerinin peşinde koşan hovardalar olarak nitelendirilmektedir.⁴⁷ Mektebe gitmedikleri gibi devlet adına savaşmaya yönelik herhangi bir uğraş içinde de bulunmayan bu çocukların geleceğin eşkıyaları olma yolunda ilerlediklerini söylemek mübalağalı bir yorum olmayacaktır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında fakir ve zengin çocuklar için ayrı okullar olduğu gibi her tabakadan çocukların eğitim gördüğü mekteplerin de bulunduğu görülmektedir. Trabzon'da Hatuniye Camii Mektebi'nin, zengin ya da fakir ayrımı yapılmadan tüm küçük çocuklara Kur'an öğretilmesi gayesiyle inşa edildiğini⁴⁸ yazan Evliya Çelebi ayrıca İstanbul'da Bayezid Camii Külliyesi dâhilinde Kur'an okutulan sıbyan mektebi ile darülkurra haricinde zengin ve fakir çocuklar için de bir mektep bulunduğunu ifade eder.⁴⁹ Ancak Sivas'ta bazı mekteplerde muallimlerin ücret karşılığında çocuklara ders verdiği anlatılmaktadır.⁵⁰ Bunun yanında İstanbul'da da maddi durumu elveren ailelerin evlerine özel öğretmenler getirmek suretiyle çocuklarına eğitim verdikleri bilinmektedir.⁵¹ Bu bakımdan günümüzde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da sosyal tabakalar arasındaki farkın eğitime yansdığı açıkça görülmektedir.

Evliya Çelebi, dolaştığı yerlerdeki mektepleri ve verilen eğitimi anlatırken kimi zaman da mektep çocuklarını *anlayışlı, çabuk kavrayışlı, zeki, akıllı, yetkin, olgun ve tez* şeklinde tanımlamak suretiyle onların zekâ ve idrak seviyelerini yorumlamaktadır.⁵² İklim ve coğrafi özelliklerin çocukların zekâsını etkilediğine inanan Evliya Çelebi, Peçoy şehrinin havasının ve suyunun etkisi ile burada yaşayan bütün çocukların gayet akıllı, zeki ve olgun olup kavrayışlı ve eli tez olduklarını söyler.⁵³ Bunun yanında mekteplerde uygulanan disiplin sağlama yöntemlerinden bahsetmez. Hâlbuki Osmanlı mekteplerinde eğitim sürecinde dayağa başvurulduğu bilinmektedir.⁵⁴ XVI. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da bulunan Batılı seyyah Salomon Schweigger, Osmanlı mekteplerinden bahsederken çocukların çıplak ayak tabanlarına ince bir deynek ile vurulmak suretiyle cezalandırıldığını söyler.⁵⁵ Bunun yanında İstanbul

⁴⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 549; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 7. Kitap, s. 123.

⁴⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 2. Kitap, s. 107.

⁴⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 108.

⁵⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 3. Kitap, s. 273.

⁵¹ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2204, s. 127.

⁵² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 455, 513; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 313; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 7. Kitap, s. 149, 577; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 9. Kitap, s. 82; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 10. Kitap, s. 162.

⁵³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 258.

⁵⁴ Osmanlı toplumunda mektep muallimlerinin dövme hakkı, dayağın usul ve ölçüsü fetvalara yansımıştır. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, University of Michigan, Special Collections Islamic Manuscript, Isl. Ms. 673, 1741, v. 223'ten aktaran Araz, s. 130-131. Nitekim tarihçi Mustafa Âli de mektep yıllarında sıkça ve gereksiz yere dayak yediğinden bahsetmiştir. Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 19.

⁵⁵ Salomon Schweigger, Almanya'da eğitimin oldukça sert olduğunu ve çocukların korku yöntemiyle eğitildiklerinden bahsetmektedir. Bu bakımdan Türklerin bu cezalandırma yöntemini ölçülü olarak tanımlamaktadır. Schweigger, *a.e.*, s. 127.

şeriyye sicilinde bir mektep vakfına ait kayıttan, çocukların oyuna dalıp ders ile ilgilenmedikleri takdirde ya da istenmeyen bir davranışta bulunmaları halinde kulaklarının çekildiği, azarlandığı nihayet ince bir sopayla vurularak cezalandırıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁶

3. Seyahatnâme'de Çocuk Oyunları ve Eğlenceleri

Oyunlar çocukların yaşamının önemli bir parçasıdır. Çocukların zihinsel ve fiziksel gelişimine katkı sağlayan ve sosyalleşmelerine yardımcı olan oyunlar zamanın şartlarına göre şekil değiştirmekle beraber bazı oyunlar yüz yıllarca oynanmaya devam etmektedir.⁵⁷ Evliya Çelebi, Osmanlı'da çocukların oynadıkları oyunları hususiyetle ele almamış, ancak bazen ziyaret ettiği yerlerde oyun oynayan ve eğlenen çocukları anlatmıştır. Bu anlatılardan hareketle bahsi geçen dönemde çocukların oyun ve eğlence anlayışlarına dair fikir edinmek mümkündür.

Çocuk su eğlencelerinden birine Hama'da tanık olan Evliya Çelebi, burada çocukların su değirmenini âdeta bir oyuncak gibi kullandıklarını anlatmaktadır. Asi Nehri üzerinde bulunan su değirmenine tutunarak yukarı çıkan Hamalı çocuklar, kendilerini oradan aşağı atarlar. Değirmenin yükseliğinin 80 arşın⁵⁸ (yaklaşık 58.7 m.) olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, çocukların bu oyununu ilginç bulmuştur.⁵⁹

Osmanlı topraklarının farklı bölgelerindeki çocukların çoğunlukla bu gibi yerlerden suya atlayarak eğlendikleri ve kimi zaman bunu gösteriye çevirdikleri anlaşılmaktadır. Mesela Mostar'ın merkezinden akan Neretva Nehri üzerinde bulunan Mostar Köprüsü'nü seyre gelen vezirler ve ileri gelenler karşısında cesaret sahibi çocuklar, taklalar atarak, baş aşağı şekilde, bağdaş kurarak yahut ikişerli üçerli gruplar halinde birbirlerini kucaklayarak suya atlar; sudan çıktıktan sonra vezir ve ileri gelenlerin yanına gelip bahşiş alırlar. Köprü'nün sudan yüksekliğinin 87 kulaç olup⁶⁰ nehrin derinliğinin ise 87 arşın (63.8 m.) olduğunu belirten Evliya Çelebi, başka insanların köprüden atlamaya değil, aşağı bakmaya bile cesaret edemediklerini söyler.⁶¹

⁵⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664)*, Haz. R. Erol - S. Kahrıman - F. Recep - S. Atay - H. Kılıç - Y. Karaca; Kntrl. F. Sarıcaoğlu; Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM, Cilt: 16, Hüküm No: 1267, İstanbul 2010.

⁵⁷ Bilinen çocuk oyunlarından çelik-çomak oyununun, XVIII. yüzyıl başlarında İstanbul'da oynanmakta olduğu, bu oyun sırasında bir çocuğun gözünden yaralanması nedeniyle açılan davanın mahkeme kaydından anlaşılmaktadır. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732)*, Proje Yön. M. Âkif Aydın; Ed. C. Yılmaz, Çev. yazı A. Sivridağ - A. Coşkun, Kont. M. Âkif Aydın - M. Akman - F. M. Emecen - İ. Bostan - M. İpşirli, Kültür AŞ, Cilt: 65, Hüküm No: 317, İstanbul 2019; Nitekim bahsi geçen oyun, Divân-ı Lügâti't-Türk'te de yer almaktadır. Araz, *a.e.*, s. 137.

⁵⁸ XVI. yüzyılda mimari arşın değeri 73,33 cm.'dir. Mehmet Erkal, "Arşın", *TDVİA*, Cilt: III, İstanbul 1991, s. 411-413.

⁵⁹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 3. Kitap, İstanbul 2006, s. 86.

⁶⁰ Köprü, Neretva Nehri'nden yaklaşık 21 m. yüksekliktedir. Muhammed Aruçi, "Mostar Köprüsü", *TDVİA*, Cilt: XXX, İstanbul 2005, s. 289-299.

⁶¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 628.

Van'da ise bir başka çocuk eğlencesine şahit olur. Bu bölgede ilkbaharda ağaçlar tomurcuklanmaya başladığı zaman yetmiş ila yüz kadar çocuk kavak ağaçlarına tırmanıp çıkar; en tepeye vardıklarında ise kavak ağacı ağırlığa dayanamayıp yay gibi eğilir hatta ağacın en uç noktası yere kadar uzanır. Bu sırada ağacın dallarındaki ufak oğlanlar birer birer aşağı atlar. Böylece ağaç üzerinde kırk elli kadar çocuk kalır ve ağacın yükü hafifler. Ağaç doğrulmaya çalışır ancak hâlâ üzerinde çok sayıda çocuk olduğundan yerinden kıpırdayamaz. Bu defa ağaçtan on çocuk daha aşağı atlar. Nihayet ağaç yerinden kalkar, bu kez diğer tarafa doğru eğilir. Bu suretle kavak ağacı bir sağa bir sola sallanıp durur. Çocuklar ise ağaç sallandıkça hep birlikte bağırsırlar. Ağaç sağ tarafa eğilince “*halli sun*”, sola eğilince ise “*verre run*” diye bağırsırlar.⁶² Ağaç yerden kalktığı zaman yere inen çocuklar tekrar ağaca tırmanır ve ağaç yine yere uzanır. Bütün çocuklar her gün ikindiden sonra dersleri bitince bu suretle ağaçlar üzerinde oynarlar. Evliya Çelebi çocukların oyununun yanı sıra bir kavak ağacının bu derece esnek oluşuna da şaşırır.⁶³

Bir diğer çocuk eğlencesine Bitlis'te tanık olan Evliya Çelebi, burada çocukların kar ve buz üzerinde kızaklarıyla yokuş aşağı Avih Deresi'ne doğru kaydıklarını ve yine kızaklarıyla yokuşu tırmandıklarını anlatır. *Yıldırım gibi kızak kayıp şimşek gibi aşağı dereye indiler* diyerek erkek çocuklarının oldukça hızlı kaydıklarını ifade eden Evliya Çelebi, bir başka seferinde bütün çocukların arka arkaya dizilip birlikte kaymalarını ve ardından aynı şekilde hızla yokuş yukarı kızakla tırmanmalarını şaşkınlıkla izlemiştir.⁶⁴

Halk arasında eğlence vesilesi olarak tanzim edilen sünnet düğünleri ise özel şenlikler olup daha ziyade Osmanlı Sarayı'nda yapılan düğünler öne çıkmaktadır.⁶⁵ Evliya Çelebi ise Mısır'da düzenlenen bir sünnet düğününü anlatmış; sünnet düğünlerinin Osmanlı toplumunda düzenlenmesine ışık tutmuştur. Bölgeler arası farklar olma ihtimaline rağmen konuya dair genel fikir vermesi bakımından Evliya Çelebi'nin bu konudaki anlatımı önemlidir. Mısır'da düzenlenen sünnet düğünlerinde yardımlaşmanın ön plana çıktığı görülmektedir. Yüksek tabakadan ya da halktan, zengin yahut yoksul olmasına bakılmaksızın çocuklarını sünnet ettirenler birbirleri ile yardımlaşmaktadır. Toplu sünnet şeklinde tertip edilen bu düğünlerde sayıları 10 ila 20 arasında değişen çocuklara altın yaldızlı elbiseler giydirilip küheylan atlara bindirilirdi. Başlarına sorguçlar takılan çocuklara, mücevher eyerli atlar üzerinde silahlarını kuşanmış altın kalkanlı askerler eşlik ederdi. Aynı

⁶² Eserinde “*verre rûni*” ifadesinin “gel otur” anlamına geldiğini söyleyen Evliya Çelebi, diğer ifade için bir açıklamada bulunmaz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 112.

⁶³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 382-383.

⁶⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 44-45.

⁶⁵ Osmanlı padişahlarının çocuklarının doğum, sünnet ve düğün törenlerini konu alan surnâmeler hakkında bkz. Hatice Aynur, “Surnâme”, *TDVİA*, Cilt: XXXVII, İstanbul 2009, s. 565-567; Halk arasında düzenlenen sünnet düğünlerini ise İstanbul'u ziyaret eden Batılı seyyahlar anlatmaktadır. Üçel-Aybet, *a.e.*, s. 382-383.

mahallede yahut çevre mahallelerde sakin olan ihtiyarlar da silahlarını kuşanıp altın takılarla süslenerek alaya katılır, oğlanların önünde türlü şakalar yaparak ilerlerdi. Bunlar askerler arasında çeşit çeşit sanatlı nahıllar,⁶⁶ kandiller, alemler ve bayraklarla geçerlerdi. Sonrasında sünneti yapacak olan cerrah bir ata binip önünde bulunan sandığın üzerine sünnet sırasında kullanacağı aletleri dizer, bir başka adam bu sandığı başının üzerine alıp taşırdı. Ardından cerrah da kalfalarıyla birlikte ipek peştamaller sarınmış olarak yürüyerek giderdi.⁶⁷

Sünnet olacak çocukların önü sıra sığırlara, eşeklere ve atlara binmiş türlü türlü şakalar yapan soytarı, taklitçi ve güldürücüler giderdi. Sünnet olacak oğlanlar, Mısır'ın tüm sokaklarında bu şekilde mehterhane çalarak dolaştırılırdı. Mısır halkı diğer düğünlerinde de üç gün üç gece bu suretle ziyafetler verir eğlenirdi. Düğün gecelerinde düğün yapılan mahallelerin tüm sokakları birçok kandille aydınlanıp yemekler dağıtılırdı.⁶⁸ Mısır'da tanık olduğu bu sünnet düğününü tüm ayrıntılarıyla anlatan Evliya Çelebi, büyük kalabalıkların defler eşliğinde eğlendiği Mısır düğünlerinin başka bir diyarda bulunmadığını söyler.⁶⁹

4. Seyahatnâme'de Çocukların Fiziksel Özellikleri

Evliya Çelebi, gezdiği gördüğü yerlerin coğrafi ve iklim özellikleri ile yemekleri, kullanılan dilleri, giyimleri ve eğitimleri hakkında kıymetli bilgiler vermekle birlikte insanların fiziki özelliklerinden de bahsetmektedir. Kız ve erkek çocuklarının fiziki özelliklerini tanımlarken *hoş görünüşlü, zarif, peri yüzlü, güzel yüzlü, ay parçası, sim-beden, ince belli, düzgün endamlı ve dişleri inci tanesi* ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca bazı bölgelerde çocukları anlatırken *güzel, ölçülü ve düzgün* konuştuklarını söyler.⁷⁰ Bunların ötesinde Evliya Çelebi Mora, Girit ve Sudan'ı anlattığı kısımlarda çocukların ergenlik dönemlerinden bahseder. Bu üç bölge haricinde diğer yerlerde bu konuya değinmemiştir. Mora, Girit ve Sudan'ın havası ve suyunun tesiriyle çocukların çabuk olgunlaştıklarını ifade eden Evliya Çelebi, kız çocuklarının Mora ve Girit'te 8-9 yaşında buluğa erdiğini ve 10 yaşında doğurduklarını, erkek çocuklarının 10-12 yaşlarında ergen olduklarını;⁷¹ Sudan'ın Dongola şehrinde ise kız ve erkeklerin 10 yaşında buluğa erdiklerini söyler.⁷²

⁶⁶ Düğünlerde sünnet çocuğunun ya da gelinin önünde götürülen süslü ağaç. Özdemir Nutku, "Nahil", *TDVİA*, Cilt: XXXII, İstanbul 2006, s. 299-300.

⁶⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 10. Kitap, s. 572.

⁶⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 10. Kitap, s. 572.

⁶⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 10. Kitap, s. 573.

⁷⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 2. Kitap, s. 109, 225; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 49; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 522, 589; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 47.

⁷¹ Evliya Çelebi, Girit'te yaşayan çocukların ergenlik yaşı için iki ayrı yerde farklı bilgi vermektedir. Bir yerde kızların buluğa erdikleri yaşı 8-9 olarak ifade ederken bir başka yerde 12 olarak vermektedir. Aynı şekilde başta kızların 10 yaşında doğurduklarını söylerken bir sonraki kısımda 13 yaşında çocuk sahibi olduklarını yazmaktadır. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 8. Kitap, İstanbul 2011, s. 510, 537.

⁷² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 8. Kitap, s. 365, 510; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 10. Kitap, s. 943.

İslam hukukçuları bulûğa ermiş sayılmanın ön şartı olarak çocukların belirli bir alt yaş sınırına ulaşmış olması gerektiğini söyler ki bu da erkeklerde 12, kızlarda ise 9 yaşın tamamlanmış olmasıdır.⁷³ Bu anlamda Evliya Çelebi'nin bahsettiği bölgelerde çocukların genellikle erken yaşlarda ergenliğe girdikleri görülmektedir. Ancak daha önemli olan husus ise kızların 10 yaş gibi oldukça erken bir dönemde çocuk sahibi olmalarıdır.⁷⁴ Erken yaşta hamileliğin, anne ve bebek sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri yapılan çalışmalarla kanıtlanmış olup bu tarz hamileliklerde anne ve bebek ölüm oranının yüksek olduğu bilinmektedir. Bunun yanında küçük yaştaki kadınların sıklıkla prematüre (erken) doğum yaptıkları tespit edilmiştir.⁷⁵ Nitekim Evliya Çelebi, Girit'te kızların 10 yaşında doğum yaptıklarını söyledikten sonra hamileliklerin 7-8 ay sürdüğünü ifade eder. Aynı şekilde Sudan'da da hamilelik süresinin 7,5 ay ile 8 ay arasında değiştiğini belirtir. Evliya Çelebi hamileliklerin seyri ya da doğumların neticeleri hakkında bilgi vermemekle birlikte bu dönemde erken doğumlara, hamilelik sürecinde ya da doğum sırasında anne ve bebek ölümlerine sıkça rastlandığı söylenebilir.

Sonuç

Tarih araştırmaları için mühim kaynaklar olan seyahatnameler, seyyahların görüş ve yorumlarını ihtiva etmekle birlikte yazıldığı dönemi farklı açılardan gözleme dayalı bir üslupla anlatması bakımından kıymetli eserlerdir. Bu eserler arasında Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si ise Osmanlı tarihi, coğrafyası ve kültürüne dair verdiği bilgiler ile alanında haklı bir üne kavuşmuştur. Bu çalışmada da Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si esas alınarak Osmanlı coğrafyasında çocukların yaşamı üzerine değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı toplumunda çocukların yaşamları üzerine yapılan araştırmalarda çocukların terbiyesi ile ilgili ahlak kitapları, fetva mecmuaları, mahkeme kayıtları ve arşiv belgelerinin yanında seyahatnameler de ihmal edilmemesi gereken kaynaklardır. Her ne kadar seyahatnameler genellikle çocuklara dair kısıtlı ve dağınık surette bilgiler sunsa da gündelik hayatta çocukların yaşamını ve dönemin çocuğa bakışını açıkça ortaya koymaktadırlar. Evliya Çelebi de çocuklar için ayrı bir başlık oluşturmasa dahi eserinde, gezip gördüğü

⁷³ Ali Bardakoğlu, "Bulûğ", *TDVİA*, Cilt: VI, İstanbul 1992, s. 413-414.

⁷⁴ İstanbul'da, 1731 yılında, annesi tarafından evlendirilen on iki yaşındaki Fatıma'nın boşanma davası, Osmanlı toplumunda evlilik yaşının oldukça küçük olduğunu akla getirmektedir. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731)*, Cilt: 66, Hüküm No: 280, Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed. C. Yılmaz, Çev. yazı A. Sivridağ - A. Coşkun, Kont. M. Âkif Aydın - M. Akman - F. M. Emecen - İ. Bostan - M. İpşirli, Kültür A.Ş., İstanbul 2019; Osmanlı toplumunda erken evlilikler ve bu evliliklerin fiziksel olarak gerçekleşmesi hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Araz, *a.e.*, s. 90-93; Yahya Araz, "17. ve 18. Yüzyıllarda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Kadın/Woman*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2000, s. 98-121.

⁷⁵ Erken yaşta gebelik ve sonuçları hakkında bkz. Mürüvvet Başer, "Adölesan Cinselliği ve Gebelik", *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 1, 2000, s. 50-54; Süreyya Bulut - Ayça Gürkan - Ümrân Sevil, "Adölesan Gebelikler", *Aile ve Toplum Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 13, 2008, s. 37-44.

yerlerde bulunan çocukların eğitimi, terbiyesi, oyun ve eğlence anlayışları ile erişkinlikleri gibi konuları izah etmektedir.

Osmanlı toplumunda çocukların terbiyesi konusunda ailelerin farklı yaklaşımlara sahip olduğu açıktır. Bu bakımdan Abaza ailelerinin de çocuklarını çok küçük yaşlarda kendi memleketlerine gönderip sarayda hizmet etmelerini sağlamak adına bir eğitimden geçirdikleri anlaşılmaktadır. Ailelerin toplumsal statülerinin de çocuğa bakışı etkilediği görülmektedir. Nitekim dilencilik yapan ailelerde çocukların bu yönde eğitildiği ve çok küçük yaşlardan itibaren dilendirilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında genel olarak çocuk terbiyesi adına dayağa başvurulduğu açıktır. Çocuğun bir yakını tarafından daha ziyade yaramazlık yaptığı gerekçesiyle uygulanan küçük çaplı dayak cezalarının, günümüzde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca çocuğa yönelik şiddet olaylarında farklı ahlak anlayışı ve değer yargılarının da etkili olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi'nin bir serhad şehrinde babası tarafından tokat atılan bir çocuğun ahali tarafından ileride gazi bir yiğit olup düşmana karşı savaşacak olması nedeniyle korunduğunu izah ettiği kısım, yaşanan bölgenin konumunun çocuğa bakışı ve çocukluk algısını nasıl etkilediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Evliya Çelebi'nin ifadelerinden Osmanlı toplumunda doğuya özgü olduğu anlaşılan namus anlayışı çerçevesinde ise kız çocuklarının sokaklarda dolaşmalarının hoş karşılanmadığı, hatta bu gibi hususların ölümle cezalandırıldığı görülmektedir. Ancak bu burada muhtemelen temel gayenin kız çocuklarının sokağa çıkıp ahlaka mugayir tutum ve davranışlarını önlemek olduğu; bu yönde bir uygulamanın olmadığı yalnız kız çocuklarını korkutmak maksadıyla söylendiği düşünülebilir.

Çocukların eğitim gördüğü sıbyan metepelerinde ise temel olarak Kur'an eğitimi verilmekle birlikte bölgesel olarak çocukların istidatları göz önüne alındığı ve bu yönde dersler verildiği anlaşılmaktadır. Kimi bölgelerde Farsçanın kiminde ise Arapçanın etkin olduğu ve bazı bölgelerde Kur'an hafızlığından ziyade şiir ve edebiyata meyledildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı toplumunda eğitimin ezber ile bağlantılı olduğu ve dönemin öğrenci değerlendirme standardının "*güçlü hafıza*" ile ilişkilendirildiği açıkça ortaya konmaktadır. Mektep ya da mualimlere ücret ödenmesi hususunda da farklar bulunmaktadır. Fakir ve zengin çocuklar için ayrı okullar olduğu gibi her tabakadan çocukların eğitim gördüğü mektepler de yaygındır. Aynı zamanda ücret karşılığında ders veren muallimlerin de mevcut olması, günümüzde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da sosyal tabakalar arasındaki farkın eğitime yansıtıldığına işaret etmektedir. Bunun ötesinde tüm çocukların mektebe gittiğini ve eğitim aldığını söylemek mümkün değildir. Bazı çocuklar okul eğitiminden ziyade silahlara ve savaş oyunlarına heveslidir. Bu tip çocukların genellikle serhat şehirlerinde yaşıyor olması ise yaşanan bölgenin stratejik konumunun çocukların eğitim tercihlerini dahi etkilediğini göstermektedir.

Çocukların yaşamının önemli bir parçası olup gelişimlerine ve sosyalleşmelerine katkı sağlayan oyunlar arasında su oyunları başlıca çocuk eğlenceleri arasında yer almaktaydı. Değirmen ya da köprü gibi yüksek bir yerden suya atlayarak eğlenen çocuklar kimi zaman bunu bir gösteriye dönüştürmekteydi. Bunun yanında kızakla kayma ve ağaca tırmanma gibi farklı oyunlarla vakit geçiren çocukların bazen bu oyunları geliştirip değiştirmekteydiler. Nitekim Van'da yaşayan çocukların sıradan bir ağaca tırmanma oyununu farklı bir eğlence türüne dönüştürmeli bu duruma güzel bir örnektir. Bunun ötesinde bazı bölgelerde ise çocukların erken yaşta ergenliğe girdiği hatta kız çocuklarının on yaş gibi oldukça erken bir dönemde çocuk sahibi olduğu görülmektedir.

Günümüz toplumunda farklı bölgelerde değişik ahlak anlayışlarının mevcudiyeti, ailelerin sosyal statüsü ve eğitimi gibi birçok unsurun çocuğa verilen değeri ve çocuğa bakışı şekillendirmesine benzer biçimde Osmanlı toplumunda da coğrafi konum, ahlak anlayışı ve ailenin durumu çocuklara bakışı etkilemekteydi. Sonuç olarak Evliya Çelebi'nin çocuğun terbiyesi, eğitimi, erişkinliği ve çocuğa yönelik şiddet olayları hakkında verdiği bilgiler göz önüne alındığında geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde çocuğa bakış ve çocukluk algısının değişiklik gösterdiği açıkça söylenebilir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Meşihat Defterleri (=BOA, MŞH. SSC.d.), Nr. 6544.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732), Cilt: 65, Proje Yön. M. Âkif Aydın; Ed. C. Yılmaz, Çev. yazı A. Sivridağ - A. Coşkun, Kont. M. Âkif Aydın - M. Akman - F. M. Emecen - İ. Bostan - M. İpşirli, Kültür A.Ş., İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731), Cilt: 66, Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed. C. Yılmaz, Çev. yazı A. Sivridağ - A. Coşkun, Kont. M. Âkif Aydın - M. Akman - F. M. Emecen - İ. Bostan - M. İpşirli, Kültür A.Ş., İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664), Cilt: 16, Haz. R. Erol - S. Kahriman - F. Recep - S. Atay - H. Kılıç - Y. Karaca, Arapça metin M. Akman, Kntrl. F. Sarıcaoğlu, Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM, İstanbul 2010.

Kaynak Eserler ve Araştırma-İncelemeler

AFYONCU, Erhan: *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

AKMAN, Mehmet: "Bir Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012.

ARAZ, Yahya: “17. ve 18. Yüzyıllarda İstanbul ve Anadolu’da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kadın/Woman*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2000.

ARAZ, Yahya: *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

ARUÇI, Muhammed: “Mostar Köprüsü”, *TDVİA*, Cilt: XXX, İstanbul 2005.

AYNUR, Hatice: “Surnâme”, *TDVİA*, Cilt: XXXVII, İstanbul 2009.

BALTACI, Cahit: “Mektep-2”, *TDVİA*, Cilt: XXIX, Ankara 2004.

BARDAKOĞLU, Ali: “Bulûğ”, *TDVİA*, Cilt: VI, İstanbul 1992.

BAŞER, Mürüvvet: “Adölesan Cinselliği ve Gebelik”, *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 1, 2000.

BAYERLE, G.: “Hungarian History according to Evliya Çelebi”, *JTS*, Cilt: VIII, 1984.

BAYSUN, M. Cavid: “Evliya Çelebi’ye Dair Notlar”, *TM*, Sayı: 12, 1955.

BİLGİN, Arif: “Evliya’nın Seyahat Evreninde Para”, *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012.

BİRİŞİK, Abdülhamit: “Kıraat”, *TDVİA*, Cilt: XXV, Ankara 2002.

BRUİNESSEN, Martin Van - BOESCHOTEN, H.: *Evliya Çelebi Diyarbekir’de*, Trc. T. Güney, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2003.

BULUT, Süreyya - GÜRKAN, Ayça - SEVİL, Ümran: “Adölesan Gebelikler”, *Aile ve Toplum Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 13, 2008.

COŞKUN, Menderes: “Seyahatnâme-Türk Edebiyatı”, *TDVİA*, Cilt: XXXVII, İstanbul 2009.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 2. Kitap, İstanbul 2008.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 3. Kitap, İstanbul 2006.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 4. Kitap, İstanbul 2010.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 5. Kitap, İstanbul 2010.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 6. Kitap, İstanbul 2010.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 7. Kitap, İstanbul 2011.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 8. Kitap, İstanbul 2011.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 9. Kitap, İstanbul 2011.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 10. Kitap, İstanbul 2011.

ÇINAR, Zafer: "Osmanlı Çocuk Tarihine Dair Genel Açıklamalı Bibliyografya", *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. H. Şahin - N. Şafak, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2012.

DANKOFF, R.: "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı", *Türkler*, Cilt: X, Trc. N. Uslu, Nşr. H. C. Güzel v.dğr., Ankara 2002.

DANKOFF, R.: *Evliya Çelebi in Bitlis*, Leiden 1990.

DEMİRCANLI, Yüksel Yoldaş: *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1977.

DEMİRTAŞ, Mehmet: "Osmanlı Başkenti'nde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", *OTAM*, Sayı: 20, 2006.

DUMAN, Musa: "Evliya Çelebi'de Deyişler, Atasözler, ve Deyimler", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012.

DUMAN, Musa: "Evliya Çelebi'de Halk Etimolojisi", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012.

EMECEN, Feridun: "Evliya Çelebi'nin Manisa'ya Dair Verdiği Bilgilerin Değeri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988.

ERKAL, Mehmet: "Arşın", *TDVİA*, Cilt: III, İstanbul 1991.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar: "Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gaza", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXVII, Sayı: 1, 2012.

FLEİSCHER, Cornell H.: *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

GÖYÜNÇ, Nejat: "Evliya Çelebi'nin Mardin ve Yöresi Hakkında Yazdıkları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988.

HAMZAOĞLU, Mehtap - KONURALP, Emrah: "Geleneksel Toplumlarda Namus Olgusu ve Namus Cinayeti: Türkiye Örneği", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 18, 2019.

İSEN, Mustafa: "Edebiyat Tarihimizin Kaynaklarından Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988.

Jean Thevenot: *1655-1656'da Türkiye*, Çev. N. Yıldız, İstanbul 1978.

KİEL, Machiel: "Öziçe", *TDVİA*, Cilt: XXXIV, İstanbul 2007.

KOBİLAROV, A. - SAKAÇ, V.: "Famous Medical Doctors of Sombor in Its History Until the World War II", *Archive of Oncology*, Cilt: 18, Sayı: 4, 2010.

KONYALI, İbrahim Hakkı: "400 Sene Evvel İstanbul Dilencileri", *Yedigün Dergisi*, Sayı: 161, 1936.

KONYALI, İbrahim Hakkı: "Tarihte İstanbul Dilencileri", *Tarih Hazinesi Dergisi*, Sayı: VIII, 1951.

MARCUS, Abraham: *The Middle East on the Eve of Modernity, Aleppo in the Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York 1989.

NADİR, Özbek: "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler Ve Serseriler", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 64, 1999.

NUTKU, Özdemir: "Nahil", *TDVİA*, Cilt: XXXII, İstanbul 2006.

RAPP, Sándor: "Peçuy", *TDVİA*, Cilt: XXXIV, İstanbul 2007.

SARICAOĞLU, Fikret: "Melek Ahmed Paşa", *TDVİA*, Cilt: XXIX, Ankara 2004.

SCHWEİGGER, Salomon: *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

TOKSÖZ, Hatice: “Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. H. Şahin - N. Şafak, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2012.

UZUN, Mustafa İsmet: “Envârü'l-âşıkîn”, *TDVİA*, Cilt: XI, İstanbul 1995.

UZUN, Mustafa İsmet: “Muhammediyye”, *TDVİA*, Cilt: XXX, İstanbul 2005.

ÜÇEL-Aybet, Gülgün: *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530- 1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Yenişehirli Abdullah Efendi: *Behcetü'l-Fetâvâ*, University of Michigan, Special Collections Islamic Manuscript, Isl. Ms. 673, 1741.

Ekler

Ek 1: Manisa'da üvey babaları tarafından darb edilen kız çocuklarının velayetinin annelerine verilmesi hususunda açılan dava. (BOA, MŞH.ŞSC.d., Nr. 6544, sayfa no: 88).

Medine-i Mağnisa'da Zeytuncük mahallesinden râfi'atü'l-kitâb Âişe bt. İbrahim nâm hâtun mahfeli şer'-i şerîfde zevc-i mutallakı İvaz b. Ahmed mukâbelesinde üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edüp mezbûr İvaz târih-i kitâb günû ve bir gün mukaddem on yaşında zevc-i âhardan mevlûde sadriye kızım Kerime'nin çehresini ve ensesini ve ba'zı uzvunu darb-ı vecî' ve anîf ile darb-ı veled ve sekiz yaşında Sâime nâm âhar sadriye kızımın mak'adını ve ba'zı cevârihini amden darb-ı şedîd ile darb ve mecrûh va yara bere ve kanadup küllî hayf etmişdir. Velâyet-i da'vâ ederim. Suâl olunup mücebi icrâ olunması matlûbumdur dedikde gıbbe's-suâl mezbûr İvaz cevâbında fi'l-vâki' mezbûre Âişe'nin zec-i âhardan mevlûde olan sadriye kızı Kerime'yi ve âhar sadriye kızı Sâime'yi sille ile vech-i muharrer üzere darb eyledim deyü ikrâr etmeğin mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundu. Fî'l-vâki' aşer min Zilhiceti's-şerîfe li-sene 75. Şühûdu'l-hâl: Mustafa b. Ali, İbrahim b. İsmail, Mehmed b. Ali, Kadri b. Hasan, Ebubekir b. Osman, el-Hâc Cevher b. Abdullah el-Arabî, Hüseyin b. Hasan ve gayrühüm.

Extended Abstract

Children In Ottoman Society From Evliya Celebi's Vision

Travelogues are among the key sources referred to in historical research. Evliya Celebi's Travelogue is an exceptionally important work in the history of the world, shedding light on every aspect of the Ottoman Empire. Evliya Celebi detailed the battles, political events of the period, educational institutions, and the languages used in his work alongside the physical appearance of cities and local cultural elements. In this regard, it has revealed a highly valuable work of interest to many sciences such as geography, history, economics, ethnography, philology, sociology, and art history.

Information on children in travelogues is often limited and disorganized. Evliya Celebi also provided different information about the children living in places where he traveled in his work. When this information is brought together in good order, subjects such as the education, decency, play, and entertainment of children in different parts of the Ottoman State in the second half of the seventeenth century become clear. In this study, Evliya Celebi's information on the lives of children in Ottoman society was studied in light of other sources and sought to examine the situation of children. The subject is discussed in four main titles: Child bringing-up and violence against children, school education, children's entertainment and games, and adolescence.

In terms of family education, Abaza families in the Ottoman society have traditionally adopted a different method of child education. The Abkhazs sent the children to Abkhazia when they were only a year or two old and when they reached the age of ten or fifteen, they brought them to Istanbul and gifted them to the palace. It is evident here that the main aim of the Abaza families is to ensure that their children have a status in the community and reach a significant position.

The most common negative approaches to child discipline are scolding, shouting, and beating. Evliya Celebi had also seen violence issues against children in different regions. At times, he condemned this situation and sometimes called it a strange theatrical play. But beyond that, he also touched on the violent incidents he associated with honor and acknowledged to be right. Evliya Celebi had seen that the children had entertained on the pretext of drawing water from the river in Mostar, and the children being beaten by their masters because of this entertainment. It is possible to consider these beatings as small-scale incidents of violence perpetrated in the name of intimidating children to not misbehave rather than do harm.

An event in the city of Sombor which was placed in the Balkan geography shows that children are not only safeguarded by family but also by local people. Evliya Celebi witnessed that a boy being slapped by his father in the mosque where he was found and the people there scolded the father. This attitude of the people, who say that the children of border cities should not be beaten, who will be a veteran valiant soldier in the future, is very important in that it shows the role attributed to children raised in border cities.

According to Evliya Celebi's statement of his visit to Diyarbakır, as a matter of honor, little girls couldn't be allowed to roam the streets of Diyarbakır. If a girl had been seen on the street like this, she would be slaughtered or her father would be punished. It is understood that this notion of honor is unique to certain regions and is not widely accepted in Ottoman geography. However, it is noteworthy that Evliya Celebi accepts unquestioningly the punishment for killing in the name of honor without found it odd.

Evliya Celebi had usually given a separate headline to schools in the places he visited. He mentioned the number of schools and the characteristics of their

students. Considering the information given by Evliya Celebi, who talked about sıbyan mektebs (children's schools) among educational institutions, it is understood that education in Ottoman society was linked to memorization. It seems that this memorization activity was not applied only to the Quran, but also to know different books and poems by heart was considered respected in Ottoman society at this time. Evliya Celebi linked the student assessment standard of his time to "*strong memory*". He has addressed this situation with comparisons he made between regions. Furthermore, in line with the information given by Evliya Celebi, it is understood that education in different geographies differs beyond the basic knowledge of the Quran in schools. In some regions, Persian is effective and in others Arabic is effective. Besides children tend to poetry and literature rather than memorization of the Quran in some regions.

Evliya Celebi, who had not neglected to convey its observations of games which are an important part of children's lives and that contribute to their mental and physical development, had described children having fun in many ways, such as tobogganing, climbing trees, and jumping to water from high places like a mill or bridge. Evliya Celebi, who also mentioned circumcision weddings as a means of entertainment among the public, shed light on children's idea of play and joy in Ottoman society in the second half of the seventeenth century.

Beyond that, Evliya Celebi had talked about the adolescence of children in Mora, Crete, and Sudan. The important point here is that Evliya Celebi had said that the girls had a child as early as the age of ten. Today, it is evidenced by studies that pregnancy at an early age often results in premature birth. As a matter of fact, Evliya Celebi also had stated that pregnancies are short-lived. While no information is provided in the Travelogue on the course of pregnancies or the outcome of births, it can be said that premature births were often found during this period. Moreover, it can be considered that during pregnancy or during childbirth, maternal and infant mortality often had occurred.

As a result of this study, thanks to the valuable information given by Evliya Celebi about the life of children provided a partial contribution to Ottoman childhood history by revealing the view of the child and the perception of childhood in the Early Modern period of Ottoman society.